

Ty jim poskytovali právě veksláci, kteří fungovali v podstatě jako soukromé, ilegální směnární. Těžili přitom ze skutečnosti, že oficiální kurz čs. koruny byl oproti zahraničním měnám silně nadhodnocený,²²⁸ a také z toho, že československá měna nebyla volně směnitelná. Cizincům příjíždějícím do Československa, ať již turistům, zástupcům zahraničních firem, či dalším, nabízeli československé koruny v kurzu, který byl mnohem výhodnější než ten, jež vypisovala Státní banka československá. Zároveň na takových transakcích profitovaly obě strany. Získané valuty totiž překupníci dále se ziskem prodávali čs. občanům, kteří je zrovna potřebovali, nebo je směňovali skrze státní banku, případně v síti státem řízených směnáren za tuzexové bony, jež dále prodávali podle vlastního kurzovního přepočtu. Tento jednoduchý koloběh valut, tuzexových poukázek a československých korun můžeme označit za základní princip „vekslu“. Bankovní instituce přitom příliš nehleděly na původ cizích měn, a za tvrdé měny se tak vyplácely tuzexové poukázky prakticky každému, kdo přišel na přepážku s tvrdou měnou a splnil nabídkovou povinnost.

„Obvyklí podezřelí“ – k sociálnímu původu potenciálních veksláků

Vekslování se pojilo především s prostředím, kde českoslovenští občané navazovali kontakt s cizinci, a kde se proto otvíraly možnosti pro neoficiální směnu valut za koruny. Takové příležitosti měli z povahy své profese například taxikáři, kteří vozili turisty po Československu,²²⁹ či zaměstnanci hotelů, v nichž se ubytovali zahraniční hosté. K „obvyklým podezřelým“ patřili i číšníci a hostinští v restauracích²³⁰ nebo zaměstnanci čerpacích stanic.²³¹ Řada československých občanů spadajících do těchto profesních skupin působila svým způsobem jako příležitostní veksláci. Není náhodou, že někteří z nich se do kšeftování s valutami, nedostatkovým zbožím nebo tuzexovými poukázkami zapojili natolik, že se zařadili k velmi úspěšným překupníkům, a to i v rámci organizovaných skupin.

228 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa...*, s. 535.

229 K nešvarům v oblasti taxislužby viz *AHMP*, f. Městská správa po roce 1945, MHMP II, Zápis zasedání představenstva, rady, pléna a zastupitelstva ÚNV, NVP a HMP, Informace pro poradu vedení NVP (20. 12. 1971). Řešení politické, kádrové a ekonomické situace v taxislužbě DP – dopravní služby (plnění usnesení 18. jednání představenstva MV KSČ). Příloha č. II, Důvodová zpráva o řešení politických, kádrových a ekonomických problémů v taxislužbě Dopravního podniku hl. m. Prahy – Dopravní služby.

230 Z výpovědi pamětníka pracujícího v pohostinství: „... tenkrát já jsem šmelil taky, všichni šmelili, jak mohli, tak šmelili, aby si přivydělali nějakou korunu.“ HOUDA, Přemysl: Socialistické pohostinství. Ideál veřejného stravování zdevastován praxí... In: VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Karolinum, Praha 2014, s. 361–362.

231 Počínání nepoctivých pumpařů, k jejichž zákazníkům patří např. cizinci z řad řidičů kamionů, tematizuje např. snímek z druhé poloviny 70. let *Pumpaři od zlaté podkovy* (1978, režie Otakar Fuka).

Taxikáři na Václavském náměstí v Praze, srpen 1990.
Zdroj: ČTK / Michal Doležal

Před rokem 1989 se řadili k podobným privilegovaným vrstvám také řezníci či zelináři. Ti rovněž při své práci těžili z deficitů centrálně plánovaného hospodářství a přístupu k podpultovému zboží využívali k vlastnímu obohacování.²³² Běžným jevem byly úplatky za přednostní, podpultový prodej kvalitnějšího druhu zboží, rozkrádání a různé triky či šizení zákazníků.²³³ Někteří zástupci uvedených povolání vystupovali díky svým finančním možnostem jako obchodní partneři veksláků i při větších transakcích. Archetypem kšeftujícího prodejce z oblasti státního obchodu je např. řezník Dlask, hlavní záporná postava z Frýbortova románu *Vekslák*. Jako vedoucí řeznictví na jednu stranu vedl „nejlepší prodejnu na podniku“ a soutěžil o zlatý odznak brigády socialistické práce, na druhou stranu bez okolků okrádal zákazníky a kšeftoval prakticky se vším.²³⁴ Specifickou sortu pak tvořili tzv. svěšťtí a také zástupci romské komunity, z níž se rekrutovali zejména pouliční překupníci.²³⁵ Důležitým rezervoárem, ze kterého vzešla řada veksláků, byla v neposlední řadě i tzv. galérka neboli československá kriminální scéna.

232 ŠINKOVEC, Pavel: *Hospodářská kriminalita jako téma expertních diskuzí v normalizačním Československu*. Diplomová práce. Filozofická fakulta UK, Praha 2018, s. 24 a n.

233 FRANC, Martin: O ženách za pultem. In: VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí...*, s. 388.

234 FRÝBORT, Pavel: *Vekslák*. Mladá fronta, Praha 1988, s. 45.

235 CAPALAJ, František – BRESTOVANSKÝ, Josef: „Digitalstrasse“. *Kriminalistický sborník*, 1989, roč. 33, č. 9, s. 390–395.

Překupníci, kteří se vekslování chtěli věnovat naplno a mít přitom „klid na práci“, volili různé strategie. Výhodné bylo pracovat na pozici, která zajišťovala flexibilní pracovní dobu a otvírala tak možnost pro vlastní obchody. Zejména taxikářina byla pro „veksl“ nesmírně vhodným povoláním. Ideální byla též méně exponovaná pracovní místa. Řada veksláků „na papíře“ pracovala jako noční hlídači, vrátní, topiči, domovníci apod. Jejich pracovní zařazení se tak v období normalizace částečně protínalo i s politicky nepohodlnými jednotlivci a s disidentskými vrstvami. S tím rozdílem, že zatímco představitelé disentu a režimu nepohodlní lidé podobná povolání vykonávali, protože k tomu byli systémem donuceni (propuštěním z původních profesních pozic, odsunutím z veřejného života atd.),²³⁶ veksláci uvedená zaměstnání díky výhodám, které pro ně skýtala, naopak vyhledávali.

Další strategie spočívala v tom, že si veksláci pomocí úplatků opatrovali tzv. černé duše a do zaměstnání místo nich chodili nastrčení lidé, většinou studenti či důchodci, kteří si chtěli touto cestou přivydělat. Korupce hrála klíčovou roli i při snaze dosáhnout nejvyšší mety, tedy statusu invalidního důchodce. Ten umožňoval věnovat se pokoutným obchodům na „plný úvazek“ a snaha získat jej se zájemcům obvykle dosti prodražila. Známý vekslák a po roce 1989 jedna z hlavních postav českého podsvětí František Mrázek (1958–2006) jej získal od lékaře za úplatek ve formě švédského automobilu značky Saab.²³⁷ Paradoxní postavení některých „invalidních důchodců“ reflektuje ironickým způsobem také film *Bony a klid*. Když se skupina hlavních hrdinů dostaví na večírek do jednoho z pražských diskotekových klubů, okomentuje jejich přítomnost místní diskžokej slovy: „Vítáme nejbohatší invalidní důchodce v Praze!“

Se světem veksláků se protínal i fenomén prostituce.²³⁸ Před rokem 1989 nabývala několika forem. Pouliční prostituce, ač mnohem méně rozšířená než v devadesátých letech, byla v Praze již tehdy spjata s okolím ulic Rytířská a Perlová na Starém Městě.²³⁹ Doplnovaly ji různé podniky nevalné pověsti a restaurační zařízení, kde prostitutky nacházely své klienty. Vedle toho existovala síť „privátů“, tedy bytů pronajímaných neoficiálně pro provozování sexuálních služeb. Další formu prostituce představovaly tzv. tuzexové dívky. Pojem *tuzexové dívky* či *tuzexové slečny* (někdy též *dolarové slečny* atd.) označoval společnice, jež vyhledávaly zahraniční klientelu. Proto se objevovaly v místech, kde se koncentroval větší počet cizinců, zejména v hotelech

a s nimi spojených restauračních zařízeních.²⁴⁰ Rozkvět tohoto fenoménu šel, podobně jako veksláctví, ruku v ruce s rozvojem cestovního ruchu.²⁴¹ Za své služby obvykle dostávaly cizí měny a jejich činnost kryli recepční a číšníci, kteří za provize tolerovali přítomnost společnic na hotelových barech a dalších místech. V některých případech šlo o studentky, které si tímto způsobem příležitostně přivydělávaly. Přízeň movitých cizinců a přísun valut jim přinášely možnost obklopit se jinak nedostupným luxusem. Vidinou a motivací zde byl i potenciální budoucí sňatek spojený s možností emigrace z Československa. Vyskytovaly se ovšem také organizovanější formy prostituce. Zde jako kuplíři působily osoby z prostředí veksláků, jež část valut získaných společnicemi směňovaly za tuzexové poukázky a podíl ze zisku z poskytování sexuálních služeb si nechávaly jako odměnu za ochranu a dohazování zákazníků. Do organizované prostituce byli vedle veksláků a různých zaměstnanců ve službách zřejmě zapojeni i policisté, jak popisuje bývalý příslušník StB Jaroslav Lamr: „Už tehdy existoval třeba sex eskort. Hlavně pro cizince. V partě byl číšník, recepční, taxikář, kurva a policajt, který to kryl. A ti dokázali z chlapa vytáhnout valuty.“²⁴² Prostituce byla zároveň nástrojem, který využívala Státní bezpečnost k získávání informací o zájmových osobách či kompromitujících materiálu.²⁴³

Typologie organizovaného vekslu: „komáři“, „skupky“ a „pocitiví obchodníci“

Prostředí „profesionálního“ obchodu s bony, valutami a pašovaným zbožím mělo vlastní hierarchie a řídilo se svébytnými pravidly hry. V organizovaných skupinách stáli v pomyslné pyramidě nejnižší obyčejní pouliční překupníci. Naopak špičky veksláckého světa se na ulici většinou nepohybovaly a pouliční černý trh s bony nebo valutami pak zásobovaly přes své prostředníky. Podobné vrstvy překupníků jako českoslovenští veksláci se přitom utvořily i v dalších zemích východního bloku. V Sovětském svazu se pokoutný obchod s valutami a se zahraničním spotřebním zbožím označoval jako „fartsovka“

236 BOLTON, Jonathan: *Světý disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Academia, Praha 2015, s. 122.

237 KMENTA, Jaroslav: *Knoťr Mrázek...*, s. 18.

238 K fenoménu prostituce v podmínkách socialistických diktatur viz BRÜNING, Steffi: *Prostitution in der DDR. Eine Untersuchung am Beispiel der Städte Rostock, Berlin und Leipzig von 1968 bis 1989*. be.bra wissenschaft verlag GmbH, Berlin 2020.

239 ČECH, Stanislav – ŘEZNÍČEK, Matouš: *Zločin kolem nás (průvodce světem kriminality, prostituce, drog, hazardních her a pašeráctví)*. Melantrich, Praha 1997, s. 58.

240 N4, f. KSC – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1976–1981 (značka fondu KSC-ÚV-02/1), sv. 45, arch. J. 50/15, bod schůze 14, č. jednání VB/F-0027/OŠ-1977, Zpráva o stavu obecné kriminality v hlavních městech Praze a Bratislavě a opatření ke zlepšení situace předložená 4. 7. 1977, příloha č. 3, Problematika kriminální činnosti zaměstnanců taxislužby, hotelových zaměstnanců a příživnických živlů páchané v souvislosti s cizineckým ruchem.

241 BÁRTA, Jan: Magdaléna, Lucin a Naděje. Nechtěná dvojice na okraji v umělecké reflexi Jana Procházky – příspěvek k tematizaci alkoholismu a prostituce v československém filmu 50. a 60. let. In: PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.): „Nechtění“ spoluobčané. *Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945–1989*. Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, Praha – Liberec 2018, s. 229.

242 VRABEC, Petr: Zemřel Ivan Jonák, král kluků z ulice. *Reflex* (internetová verze), 24. února 2016. Dostupné na: <https://www.reflex.cz/clanek/zpravy/69608/zemrel-ivan-jonak-kral-kluku-z-ulice.html> (citováno k 13. 1. 2020).

243 ČECH, Stanislav – ŘEZNÍČEK, Matouš: *Zločin kolem nás...*, s. 58.

(z anglického „for sale“) a ti, kteří jej provozovali, potom „fartsovčičky“²⁴⁴, či v případě, že se specializovali na výkup a prodej valut, pak „valutčičky“²⁴⁵. V Polsku se pro obchodníky s cizími měnami ujal výraz „cinkciarzi“, jehož etymologie je podobná jako u českého výrazu „vekslák“. „Cinkciarz“ je totiž také zkomolenina, odvozená nikoliv z německého „wechseln“, nýbrž z anglického „change“.²⁴⁶ Oproti tomu např. v Německé demokratické republice se podobné překupnické struktury zaměřené na „veksl“ valut a odběrních poukázek do tamějších Intershopsů tak silně neetablovaly.²⁴⁷ Podrobnější komparace podobných skupin napříč zeměmi „socialistického tábora“ sice překračuje geografický rámec a společně s ním i ambice této knihy, otevírá se však jako velmi perspektivní téma pro budoucí bádání.

V rámci typologie československých veksláků představovali nejběžnější druh pouliční prodejci, v žargonu se pro ně vžilo označení „komáři“²⁴⁸ díky jejich dotěrnosti při oslovování zákazníků, nebo také „nohy“, protože museli „šlapat chodník“. Někdy byli též označováni jako „pěšáci“. Jejich hlavním úkolem byla „špinavá práce“, tedy postávání přímo před Tuzexy a prodej bonů, a valut za černý kurz. Právě s nimi se v každodenním provozu setkávalo mnoho občanů socialistického Československa. Dotěrnému nabízení poukázek doprovázenému typickou mantrou „Bony, nechcete bony?“ se nevyhnuli náhodní kolemjdoucí ani lidé odhodlaní směniti své našetřené koruny a vstoupiti tak do prostředí černého trhu. Výměny československých korun za bony v menším množství probíhaly obvykle přímo na ulici. Veksláci působící kolem tuzexových prodejen byli často součástí organizovaných skupin, kde tvořili jejich (pro většinou společnou) nejviditelnější segment. Ve veksláckých strukturách se nacházeli spíše ve spodnějších patrech a represe ze strany policie – povětšinou nikterak intenzivní – směřovala většinou proti nim. Výdělky „komárů“ se obvykle pohybovaly v nižších relacích než u výše postavených překupníků: „Platy komárů se pohybovaly zhruba od 40 000 korun výše. Komáři sice lehce nabyli, ale většinou i hodně utráceli. Rádi se předváděli, jezdili na Konopiště, flákali se po barech a honili holky.“²⁴⁹

244 ZEMTSOV, Ilya: *Encyclopaedia of Soviet Life*. Routledge, New York 1991, s. 123–124.

245 KATSENELINBOIGEN, Aron: *Coloured Markets in the Soviet Union...*, s. 85.

246 KOCHANOWSKI, Jerzy: *Jenseits der Planwirtschaft...*, s. 374.

247 HAVLÍK, Adam: Od pouliční šmeliny ke „strýčkům ze Západu“. Černý trh v ČSSR a NDR v komparativní perspektivě. *Soudobé dějiny*, 2014, roč. 22, č. 3, s. 352–357.

248 BENDA, Jaroslav: Právě před 20 lety skončily tuzexové koruny! Vekslácký boss vzpomíná: Kdo neměl bony, neměl džiny! *Aha!* (internetová verze). 1. 7. 2012. Dostupné na: <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/74973/prave-pred-20-lety-skoncily-tuzexove-koruny-vekslacky-boss-vzpomina-kdo-nemel-bony-nemel-dziny.html> (citováno k 4. 11. 2019).

249 Tamtéž.

Fotografie z natáčení filmu Bony a Klid (1987)
Autor: Herbert Slavík • Zdroj: Soukromý archiv Herberta Slavíka

**„Z ALCRONU
JSME MĚLI
ZÁVODKU.“**

**K ŽIVOTNÍMU
STYLU
VEKSLÁKŮ**

**„To veksláctví bylo taky o něčem
jiném. Že si člověk užíval toho života,
chodil na ty diskotéky, utrácel peníze
[...] byl to krásnej život“⁴⁹⁸**

Snímek z cyklu Silvestry v Hotelu Jalta.
Zdroj: Soukromý archiv Jana Jíndry

K vrstvě veksláků neodmyslitelně patřil specifický životní styl, jenž si zaslouží podrobnější analýzu. K přiblížení toho, v jakých „souřadnicích“ se nacházeli v rámci československé společnosti, se jako vhodný konceptuální nástroj nabízí teorie francouzského sociologa Pierra Bourdieua. Podle něj je momentální postavení jedince v sociálním poli ovlivněno kombinací vlastních trvalých dispozic (habitu) s „množstvím“ jednotlivých druhů kapitálu, které může při svém jednání využít. Bourdieu ve svých pracích rozlišuje několik typů kapitálu: ekonomický (finanční prostředky, hmotné statky aj.), kulturní (zahrnuje např. vzdělání, úroveň socializace, kulturní povědomí, ale i vlastnictví statků s kulturní hodnotou), sociální (sít vztahů tvořená styky a známostmi, kterou lze využít pro dosažení vlastních cílů) a symbolický (definuje jej jako kombinaci ostatních druhů kapitálu, skrze něj může jedinec získat uznání).⁴⁹⁹

Ačkoliv Bourdieuovy analýzy, v nichž rozvíjel koncept různých druhů kapitálů, se vztahovaly především k francouzské společnosti sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století, jeho teze jsou nosné i pro kontext státně socialistických diktatur. Díky svým nelegálním obchodům oplývali veksláci přirozeně velkým množstvím *ekonomického kapitálu*. Jestliže se průměrná měsíční mzda v Československu v letech 1965–1989 pohybovala mezi 1453 a 3170 korunami,⁵⁰⁰ výdělky ze směny bonů, cizích měn či prodeje nedostatkové elektroniky a dalšího zboží dosahovaly nesrovnatelně vyšších hodnot a přispívaly ke společenské diferenciaci. Zároveň však hrál pro jednotlivce z prostředí pokoutných obchodů klíčovou roli i *kapitál sociální*. Získávání známostí a nových kontaktů vedlo nejen k rozšiřování vlastních obchodních sítí, ale i k zajištění alespoň částečného krytí této činnosti. Kombinace peněz a neformálních vazeb zajišťovala vekslákům řadu výhod i v běžném životě. Skrze různé přísliby, např. schopnost sehnat pro druhé nedostatkové zboží, či prostřednictvím úplatků si pro sebe a své okolí dokázali zajistit lepší přístup k některým službám nebo „podpultovým“ výrobkům na vnitřním trhu. Taková praxe se samozřejmě neomezovala pouze na námi zkoumanou společenskou vrstvu, nýbrž byla ve větší či menší míře součástí každodennosti napříč československou společností. Vzhledem k některým systémovým nedostatkům představovala někdy i jedinou cestu, jak dosáhnout vlastních dílčích cílů. Veksláci měli ovšem v zajišťování běžně nedostupných služeb a zboží zpravidla výhodnější startovní pozici než většina ostatních obyvatel.

Co se týče *kulturního kapitálu*, rozlišuje Bourdieu tři jeho různé typy: vtělený (dispozice dané výchovou, osobní schopnosti), institucionalizovaný (dosažené vzdělání ve formě akademických titulů apod.) a objektivizovaný. K němu patří materiální kulturní statky, které jejich majiteli propůjčují

určitou prestiž: knihy, obrazy, nástroje, sbírky hudebních nahrávek atd.⁵⁰¹ Právě tento třetí typ mohli veksláci celkem snadno generovat, a to i díky kombinaci výše popsaných kapitálů sociálního a ekonomického. Vzhledem k tomu, že veksláci byli finančně značně movití a oplývali známostmi, které s sebou přinášely různé „postranní cesty“, otevíral se jim mnohdy přístup k poměrně exkluzivním kulturním statkům. Jednalo se např. o budování sbírek hudebních nahrávek, získaných skrze pašerácké sítě s časovým předstihem oproti zbytku čs. společnosti, či filmové novinky, jež si byli schopni obstarat např. skrze řidiče kamionů či další dodavatele. Právě díky exkluzivnímu přístupu k produktům populární kultury a dalším hmotným statkům (oblečení, automobily) mohli veksláci působit jako nositelé určitých trendů a ovlivňovat vkus a konzumní vzorce v jejich okolí.

Komplikovanější situace nastává, pokud se zaměříme na veksláky jako nositele „subkulturního kapitálu“; tento pojem používá Sarah Thornton pro analýzu současných klubových scén. Vážou se k němu schopnosti být „napřed“ a „in“, které konkrétně subkulturní kapitál generují.⁵⁰² Důležité je ovšem prostředí, které Thornton sleduje. Jde o progresivní, alternativní klubové scény, jež se zpravidla ostentativně distancují od středního proudu a masové populární kultury. Pro jejich představitele znamená přesun do středního proudu a s ním spojená komodifikace ztrátu dosavadního postavení a schopnosti udávat tempo. Kulturní preference veksláků byly naopak do velké míry s tehdejší středním proudem kompatibilní. Hojně např. navštěvovali oficiální diskotéky a jejich preference v oblasti hudby se od „běžného“ posluchače zásadně nelišily. Rozdíl zde spočíval spíše v možnostech shánění některých obtížně dostupných hudebních nosičů apod., které byly pro překupníky, oplývající vlastním distribučními kanály, podstatně širší.

Při snaze rozklíčovat postavení veksláků ve státně socialistickém Československu se nabízí komparace se stranickou elitou, jejíž členové měli v některých ohledech srovnatelné konzumní preference a možnosti. Ačkoli se státně socialistické diktatury definovaly striktně jako rovnostářské, vytvořily se v nich poměrně značné sociální rozdíly mezi běžným obyvatelstvem a příslušníky nomenklatury. Privilegovanost vládnoucích vrstev, mj. i v oblasti přístupu k materiálním statkům, patřila ke kritickým tématům v dílech řady levicových intelektuálů, ať již se jednalo o meziválečné kritiky stalinismu zleva či koncepty vzniknuvší v poválečné době.⁵⁰³ Vedle „nové třídy“ nomenklaturních kádrů, se v zemích východního bloku etablovaly i další, z pohledu tehdejších zákonů dokonce kriminální vrstvy, jejichž životní standard byl mnohem vyšší

499 BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capital...*, s. 241–258.

500 Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství podle ekonomické činnosti (sektory OKEČ) a sfer, 1955–1992. Český statistický úřad. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/35067255/1100251539.pdf/af4d4b303-aald-42f6-ale8-8bab1b3f58ae?version=1.1> (citováno k 6. 1. 2020).

501 BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capital...*, s. 243.

502 V anglickém originále jde o pojem „hipness“, viz THORNTON, Sarah: *The Social Logic of Subcultural Capital...*, s. 202.

503 TROCKIJ, Lev: *Zrazená revoluce*. 2. vydání. Doplněk, Brno 1995. Z poválečných pak DJILAS, Milovan: *Nová třída. Kritika soudobého komunismu*. DEMOS, Curych 1977.

než u naprosté většiny obyvatelstva. Výzkum Lucie Cviklové naznačuje, že nikoliv nomenklatura, ale osoby aktivní ve sféře stínové ekonomiky tvořily v Československu skupinu s vůbec nejvyššími příjmy a nejsnazším přístupem k deficitnímu zboží.⁵⁰⁴

Zásadní rozdíl mezi námi komparovanými skupinami, tedy překupníky a příslušníky nomenklatury, však spočíval v (ne)možnosti navenek demonstrovat svůj společenský status skrze oblast luxusu a spotřeby. U členů nomenklatury, na rozdíl od veksláků, v tomto existovaly sevřenější mantinely, které prvně jmenovaní zpravidla nepřekračovali. Zatímco některé své výhody, jako byly lepší platové podmínky atd., mohli obhájit jako spravedlivé odměňování za „poctivou práci“, jiné (přednostní přístup k lepšímu bydlení, službám, potravinám a spotřebnímu zboží) naopak zůstávaly před veřejností skryté, protože pro stranické funkcionáře bylo důležité zachovat si v očích obyvatelstva image skromných, asketických zástupců lidu.⁵⁰⁵ Sociolog Ivo Možný zmiňuje v této souvislosti i jistou frustraci u mladší generace členů nomenklatury a jejich okolí. Pramenila právě z faktu, že zatímco veksláci mohli symboly svého statusu dávat na odív v podstatě neomezeně, lidé z prostředí vládnoucí politické elity nikoliv. Možný tuto tezi demonstruje na hypotetickém příkladu, kdy se o ruku slečny uchází vekslák a syn ministra. Zatímco vekslák na ni může zapůsobit svým bílým mercedesem, syn ministra takovou možnost nemá. Jednak nedisponuje příslušnou valutou, jednak by ohrozil pozici svého otce, protože důsledek takového jednání by pravděpodobně měl vliv na další kariérní postup jak otce, tak i syna.⁵⁰⁶

K vrstvě veksláků se pojilo i velmi svérázné pojetí volného času a jeho trávení. To bylo podmíněno i jejich „pracovním vytížením“. Pokud si dokázali zařídít práci, kterou nemuseli vykonávat, nelegálním obchodům se mohli věnovat podle potřeby a zbytek času se bavit po svém. Znatelný rozdíl v životním rytmu ve srovnání s většinovou společností reflektuje jeden z řad bývalých „penězoměnců“: „*My jsme se většinou bavili přes tejdén, na těch diskotékách, a ty obyčejní lidi se bavili soboty a neděle, že jo, to my jsme se raději flákali na Živohošti nebo takhle různě na hotelích.*“⁵⁰⁷ Jestliže ke klíčovým znakům jednotlivých subkultur patří sdílená množina hodnot, kterými se její členové vymezovali vůči hodnotám, oficiálně proklamovaným většinovou společností,

u veksláků lze v tomto smyslu poukázat právě na vztah k „poctivé práci“, jak byla propagována v dobovém diskursu. U námi sledované vrstvy překupníků, přinejmenším u její části,⁵⁰⁸ byl zpravidla velmi negativní. Souvisel s ním i vědomý odstup od obyčejných lidí, který fungoval rovněž jako určující znak vlastní identity veksláků. Tento odstup se projevoval i určitou blahosklonností k řadovým obyvatelům, což dobře ilustrují vzpomínky „z druhé strany“: „*Když se mi pak podařilo směnit převážnou část své brigádnické výplaty na 120 TK [...] vydala jsem se do Tuzexu na Vltavské pro své vysněné džíny. Bohužel, moje vysněné džíny stály 125 TK a tak mi nezbývalo nic jiného než odjet na stanici metra Mládežnická – nyní Pankrác – zde se před tamním Tuzexem sdružovali veksláci. Okamžitě poté, co jsem překročila pomyslnou čáru mezi okrajem chodníku a výlohou Tuzexu, už tu byl vekslák a vybafl na mne: ‚Bony? Chcete bony?‘. Chci,‘ přiznala jsem po pravdě. Vekslák bleskurychle vytáhl z kapsy vějíř dvaceti-, padesáti- a stobonových poukázek a rozšafně se otázal: ‚Kolik?‘. ‚Pět...‘ zašeptala jsem polohlasem, neb mi bylo trapně. Vekslák se zašklebil, skryl poukázky opět do hlubin své bundy a podal mi ušmudlanou pětibonovku. Asi se domníval, že si chci koupit žvejkačky s Donaldem. Cítila jsem se poněkud hloupě, ale dosáhla jsem svého. Měla jsem originál džíny Levi’s.*“⁵⁰⁹ Podle jiných pamětníků se veksláci k méně movitým zákazníkům občas chovali arogantně. Projevovalo se to typicky tykáním zákazníkům, ale i jinak, např. odbýváním těch, kteří nakupovali příliš nízké, pro překupníky nezajímavé množství bonů.

Ostentativní demonstrace vlastního statusu a životního standardu, se kterou se pojil životní styl této komunity, byla v relativně homogenním prostředí, jakým byla československá společnost před rokem 1989, o to nápadnější a vyvolávala u většinového obyvatelstva silné reakce. Při zkoumání životního stylu veksláků můžeme vést paralelu s teorií zahálčivé třídy, kterou vypracoval na přelomu 19. a 20. století americký sociolog Thorstein Veblen. Pro ni je charakteristická tzv. okázalá zahálka a okázalá spotřeba. První z konceptů spočívá ve vnímání „řádné“ práce nižších vrstev jako činnosti, která je podružná.⁵¹⁰ Zde je přece jen patrný určitý rozdíl. Vrstvy, které tvoří jádro Veblenovy analýzy, mají k práci předem daný vztah již na základě svého aristokratického původu. Veksláci se vyznačovali „podnikavým duchem“, a ačkoliv své oficiální zaměstnání mnohdy nevykonávali, určité úsilí pro svůj životní standard vynakládali. Podstupovali při tom i riziko postihu, jímž argumentovali při stanovování vlastních kurzů a cen. Přesto řada indicií naznačuje, že zástupci „veksláckého stavu“ hleděli na pracující s jistým despektem, už jen proto, že jim nečinilo problém nashromáždit za jeden den kapitál ve výši průměrného platu.

504 CVIKLOVÁ, Lucie: *Politické a společenské postavení bývalým [sic] československých nomenklaturních elit v období tzv. normalizace: okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, Praha 2008, s. 29.

505 Při zkoumání nerovnosti a forem, kterých ve východním bloku před rokem 1989 nabývala, rozlišuje Jens Gieseke „chtěné“ a „nechtěné“ formy nerovnosti. Do první kategorie podle něj spadají právě „zasloužené“ materiální podmínky, které si vydobyla stranická elita (od vysokých platů k možnostem nákupu ve specializovaných obchodech atd.). „Nechtěná“ nerovnost pak vycházela spíše ze systémových nedostatků a generovaly ji jevy jako např. černý trh. Viz GIESEKE, Jens: *Soziale Ungleichheit im Staatssozialismus. Eine Skizze. Zeithistorische Forschungen/ Studies in Contemporary History*, 2013, Jahrg. 1, H. 2, s. 190–191.

506 MOŽNÝ, Ivo – VODÁKOVÁ, Alena (eds.): *Proč tak snadno...*, s. 62–63.

507 *Retro*. Pořad České televize. Díl „Veksláci“ (citováno k 6. 2. 2020).

508 Zde je však třeba diferencovat. Jak již bylo řečeno, řada překupníků zastávala (paralelně ke svým „podnikatelským aktivitám“) i celkem prestižní povolání.

509 *Pro pamětníky – oděvní touhy osmdesátých let minulého století*. Článek na serveru Rodina.cz ze dne 30. 5. 2003. Dostupné na: <https://www.rodina.cz/clanek3222.htm> (citováno k 27. 3. 2020).

510 VEBLEN, Thorstein: *Teorie zahálčivé třídy...*, s. 34–37.